

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОЛОДОЇ ОСОБИ ВСТУПАТИ У ШЛЮБ

THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF A YOUNG INDIVIDUAL TO ENTER INTO MARRIAGE

У статті розглядається психологічна готовність молодшої особи до вступу у шлюб. Здатність до партнерства та створення сім'ї є складним і багатограним явищем, яке залежить від різних факторів, таких як особистісні риси, соціокультурні умови, досвід взаємин і виховання. У статті аналізуються особливості психологічної готовності молодих людей до вступу у шлюб. Зокрема, вивчаються фактори, що впливають на формування цієї готовності, такі як індивідуальні характеристики особистості, статеві та вікова ідентичність, психосоціальний контекст і культурні уявлення про сімейні відносини. Автори розглядають психологічні аспекти формування стійких та здорових сімейних зв'язків і надають практичні рекомендації щодо підготовки молодих осіб до створення сім'ї та подальшого партнерства. На основі теоретичного аналізу та психологічних досліджень визначено ключові аспекти такої готовності, зокрема емоційну стійкість, соціальну адаптивність, комунікативні навички. Обговорюється вплив сімейного середовища, особистісних особливостей, культурних факторів на формування готовності до шлюбу. Окремлено складники цієї готовності та розглянуто аспекти, що впливають на формування цього психологічного стану. Особлива увага приділяється дослідженню молодих людей віком від 18 до 25 років на предмет їх готовності до шлюбу. Проаналізовано результати дослідження та зроблено висновки щодо особливостей психологічної готовності молоді до шлюбу в межах зазначеного вікового діапазону. Отримані дані свідчать про те, що для успішного вступу в шлюб потрібна не тільки фізична зрілість, але й розвинена психологічна готовність, зокрема різні аспекти особистісного зростання та міжособистісних стосунків. Результати досліджень можуть бути корисні для фахівців у галузі психології, соціології та сімейної терапії, а також для молодих людей, які планують вступити у шлюб.

Ключові слова: особливості психологічної готовності, готовність до шлюбу, компоненти психологічної готовності до шлюбу

(когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-регулятивний, поведінковий).

The article examines the psychological readiness of a young person for marriage. The ability to partner and create a family is a complex and multifaceted process that depends on various factors, such as personal traits, socio-cultural conditions, experience of relationships and upbringing. The article analyzes the peculiarities of young people's psychological readiness to get married, in particular, the factors influencing the formation of this readiness are studied, such as individual personality characteristics, gender and age identity, psychosocial context and cultural ideas about family relationships. The authors consider the psychological aspects of the formation of stable and healthy family ties and provide practical recommendations for preparing young people to start a family and further partnership. On the basis of theoretical analysis and psychological research, key aspects of such readiness have been identified, including emotional stability, social adaptability, and communication skills. The influence of the family environment, personal characteristics, and cultural factors on the formation of readiness for marriage is discussed. The components of this readiness are outlined and the aspects affecting the formation of this psychological state are considered. Special attention is paid to the study of young people aged 18 to 25 years on the subject of their readiness for marriage. The results of the study were analyzed and conclusions were drawn regarding the peculiarities of the psychological readiness of young people for marriage within the specified age range. The obtained data indicate that successful marriage requires not only physical maturity, but also developed psychological readiness, taking into account various aspects of personal growth and interpersonal relationships. The results of the research can be useful for professionals in the field of psychology, sociology and family therapy, as well as for young people who are planning to get married.

Key words: features of psychological readiness, readiness for marriage, components of psychological readiness for marriage (cognitive, motivational and value, emotional and regulatory, behavioral).

УДК 159.937:94:246.3:159.91
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.25>

Коренева Ю.П.

к.психол.н.,
викладач кафедри психології, філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Національний університет
кораблебудування імені адмірала
Макарова

Мухіна Л.М.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології, філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Національний університет
кораблебудування імені адмірала
Макарова

Маркіна М.С.

студентка
Національний університет
кораблебудування імені адмірала
Макарова

Актуальність дослідження. Сьогодні процес перетворення сучасної сім'ї, яка є соціальним інститутом, відзначається тривожними проявами її дезорганізації, такими як зростання розлучень, конфліктів у сімейному побуті, зниження рівня народжуваності та втрата виховного потенціалу. На жаль, у значній частині молодих пар перший період спільного життя не завжди відповідає їхнім мріям та уявленням про хорошу сім'ю, що відображено в офіційних статистичних даних. Проблема вивчення особливостей готовності молоді до сімейного життя стає

актуальною як у соціологічній, так і в психологічній науці.

Ще античні філософи, такі як Аристотель та Платон, а також педагоги Я.А. Коменський та Й.Г. Песталоцці, в своїх працях акцентували увагу на підготовці дітей та молоді до сімейного життя [5, с. 33].

У двадцятих роках минулого століття проблемі підготовки молоді до шлюбу надавали велике значення такі вчені, як Д.І. Азбукін, М.М. Василевський, В.Є. Ігнатієв, І.С. Сімонов, М.М. Рубінштейн. Ці науковці відзначали важливу роль вчителя та школи у процесі під-

готовки дітей до сімейного життя. Згодом на проблему шлюбного виховання звертали увагу такі вчені, як В.О. Сухомлинський та А.С. Макаренко.

Проте аналіз літератури показує, що сучасних робіт, спрямованих на вивчення психологічної готовності молоді до шлюбу, недостатньо. Серед сучасних досліджень можна виділити три основних напрямки. Зазвичай найчастіше питання про готовність до шлюбу розглядається в контексті проблеми підготовки молоді до сімейного життя (І.В. Дубровіна, І.В. Гребенніков, С.В. Ковалев, Н.І. Козлов, Т.М. Разуміхіна, В.С. Торохтій, Л.Б. Шнейдер та інші). Іншим напрямом можна вважати дослідження проблем вікового розвитку особистості (Г.С. Абрамова, Г. Крайг, А.А. Реан, Е. Еріксон та інші).

Третій напрям – це дослідження різних питань сімейного життя, таких як періодизація сімейного життя, умови правильного вибору партнера, умови щасливого шлюбу, а також причини й особливості подружніх конфліктів (І.В. Гребенніков, А.Н. Обозова, В.А. Сисенко, Б.Ю. Шапіро). Важливо відзначити, що лише в контексті підготовки молоді до шлюбу питання про психологічну готовність ставить безпосередньо як проблема, в інших напрямках цієї теми воно розглядається опосередковано.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Психологічна готовність до шлюбу та сімейного життя є комплексною проблемою, що ґрунтується на психологічній взаємодії між партнерами та включає аспекти формування статевої ідентичності особистості, її еволюцію, усвідомлення стереотипів чоловічої та жіночої поведінки тощо. Добробут сім'ї залежить від специфіки виконання ролей чоловіка і дружини, батька і матері, усвідомлення та уявлення про себе як представника конкретної статі з унікальними потребами, цінностями, мотивацією, інтересами та формами поведінки.

Власні уявлення про сімейне життя, що служать психологічною основою для шлюбу, впливають на міжособистісні відносини в подружжі [1]. За твердженням Д. Гевіртца, статево-їдентифікацію слід розглядати як процес набуття й засвоєння цінностей, ідеалів, ролей та моральних якостей іншої значущої особи, зокрема батьків. Схожі підходи можна знайти у працях вітчизняних вчених, таких як М.І. Алексеева, Т.В. Говорун, О.І. Захаров, З.Г. Кісарчук, В.П. Кравець, О.Б. Насонова, В.І. Стахневич. Вони визнають загальну тенденцію, яка полягає в тому, що поведінка дітей визначається їхньою статтю через ідентифікацію з батьками.

Наслідкування ролей чоловіка і жінки, батьківських та материнських моделей поведінки і самосприйняття в навколишньому світі стає

ключовою домінантою розвитку у підлітковому віці. Батьківська сім'я з усіма нюансами внутрішньої та зовнішньої взаємодії залишається під впливом багатьох гендерних стереотипів і є важливою детермінантою формування ставорольової ідентифікації підлітків.

Для кожної дорослої особи шлюб означає збагачення і нове наповнення свого життя. Молоді люди вірять в те, що після укладення шлюбу їхнє життя стане кращим і цікавішим. Такі сподівання є основою для утворення сім'ї, яку вони прагнуть створити.

Готовність до вступу в шлюб має структуру, що включає мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-пізнавальний, дієво-практичний та емоційно-вольовий компоненти. Психологічна готовність до створення сім'ї передбачає наявність навичок спілкування, спільність поглядів на життя та сімейне благополуччя, здатність створити морально-психологічний клімат у сім'ї. Готова до створення сім'ї особистість має стійкість характеру та почуттів, розвинені вольові якості (Г.А. Дьоміна, Н.В. Глущенко, Л.М. Лисенко).

Початково психологічна готовність молоді до шлюбу розглядалася як набір компонентів діяльності та життєвих досягнень, які повинні бути притаманні молодим нареченим, але не як конкретний психологічний стан та якості, що вирішально впливають на якість створеного союзу, тобто не як комплексний взаємопов'язаний процес. Для глибшого розуміння психологічної готовності необхідно розглядати подружнє життя як діяльність, зумовлену функціями сім'ї, і готовність як стан та якість особистості.

Психологічна готовність до шлюбу конкретної особистості (у нашому розумінні) – це система сформованих стійких якостей, необхідних для створення та успішного функціонування сім'ї. Психологічна готовність до шлюбу пари є певним компромісом чи стратегією співпраці, в якій обидва партнери враховують потреби одне одного, оскільки абсолютна готовність до шлюбу та абсолютна «нормальна» самооцінка і прив'язаність не існують. Таким чином, у всіх людей є своя позиція між униканням та співзалежністю, але вона не може бути ідеальною. Отже, шлюб має створюватися зі взаємоприйнятими потреб та якостей обох партнерів.

У літературі часто висловлюється думка про те, що шлюб рятує від самотності та страху забуття і що саме сім'я надає людині всі ресурси для самореалізації. Проте ми вважаємо, що такий підхід може бути абсолютно шкідливим для особистості та для самого союзу, оскільки від власної пустоти існує великий ризик розчинення в партнері, мотивованому «заповненням», тобто намаганням вирішити власні життєві питання чи труднощі через

іншу людину. Це може призвести до очевидного кінця такого шлюбу. За бажанням знайти своє «наповнення» у коханні ми приховуємо серйозну відповідальність для партнера, що є небажаною і шкідливою як для нього, так і для відносин в шлюбі.

Можна дійти висновку, що психологічна готовність до сімейного життя залежить від взаємодії багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів та є синтезом таких взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-регулятивного і поведінкового. Важливо, щоб усі ці компоненти були не лише розвинені, але й гармонійно взаємодіяли з відповідними компонентами у партнера. Якщо коротко охарактеризувати компоненти готовності особистості до вступу у шлюб, то вони включають:

1) мотиваційно-ціннісний компонент, який передбачає:

- позитивну мотивацію шлюбу (розвинену в ході успадкування від батьківської сім'ї або сформовану в особистісній корекції);
- розуміння своїх потреб та того, як їх можна задовольняти в сім'ї;
- ціннісно-сміслову сферу «Я» (наявність сформованої цінності сім'ї в особистості);
- усталені погляди на життя взагалі та сімейне зокрема;

2) когнітивний (пізнавальний) компонент:

- необхідні знання про сім'ю (поінформованість у її компонентах, діяльності, потребах тощо);
- навички спілкування;
- розуміння своїх потреб та вміння про них висловлюватись, знання про шлях їх реалізації;

3) емоційно-регулятивний компонент:

- здатність до рефлексії своїх та партнера емоційних проявів;
- достатні навички саморегуляції та самоорганізації;
- стабільність самооцінки;
- усталеність почуттів;
- розвинені якості вольової сфери, здатність до самоконтролю.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає у себе наявність у молодій людини стійкої позитивної мотивації до шлюбу як важливої життєвої цінності (ідеальне «Я»). Це виявляється в усвідомленому бажанні мати сім'ю, глибокій переконаності у її значущості, прагненні до щастя у подружньому житті та розвитку удвох. При цьому має зберігатися особистісний розвиток іншої людини. Також важливим є бажання освоювати знання, вміння та навички, необхідні для створення та успішного функціонування сім'ї (реальне та динамічне «Я»).

Цей компонент виявляється у ціннісно-смісловій сфері «Я» (у настановах, ціннісних орієнтаціях, переконаннях, мотивах,

моральних нормах, життєвій позиції). Цінність є необхідним компонентом, оскільки саме вона породжує ціль і веде людину до реалізації. У відсутності цінності може виникнути розрив між потребами особистості та її діями, і це може призвести до того, що шлюб створюється лише як соціально бажаний крок.

Даний компонент готовності відображає усвідомлене бажання створення шлюбу як свого «розширення», а не як «доповнення через нестачу». Цей компонент визначає змістові характеристики самосвідомості, такі як вибір життєвих цілей, перспективи особистісного зростання та мотиваційні засади діяльності особистості у будь-якій сфері людського буття, зокрема в сімейному житті. Це породжує необхідність іншого компонента – усталених поглядів особистості на власне життя та сімейне, що передбачає саморегулятивний процес визначення особистої ціннісної сфери та її взаємозв'язку з цінностями партнера.

Когнітивний (пізнавальний) компонент передбачає наявність у юнаків і дівчат системи знань, необхідних для сімейного життя, зокрема з педагогіки та психології, достатнього рівня інформованості з питань моралі, фізіології та сексології шлюбу, а також правових знань, господарсько-економічних засад функціонування сім'ї. Також важливою є стійка орієнтація дівчини чи юнака на створення сім'ї, яка формується на основі знань про сім'ю та закономірностей перебігу подружнього життя. До цього компоненту входять особистісні утворення, функція яких полягає в забезпеченні адекватної орієнтації на свою майбутню сімейну роль. Серед таких утворень можна виокремити знання та осмислений власний життєвий досвід.

Цей компонент також включає розвинені навички спілкування. Оскільки спілкування є ключовою властивістю людини, воно є необхідним не тільки в шлюбній взаємодії, але і в будь-якій соціальній взаємодії, що передбачає доступне спілкування. Слід зауважити, що навичка спілкування не зводиться лише до вміння говорити, але також включає в себе здатність висловлювати свої почуття, потреби, позиції тощо.

Дана навичка сприяє розумінню своїх потреб та вмінню висловлюватись для їх задоволення. Важливо знати, як і хто може задовольнити ці потреби, що є вирішальним під час початкового вибору партнера. Навіть якщо існує невміння висловлювати свої потреби чи намагання не помічати невміння партнера вирішувати проблеми, це може призвести до неадекватного вибору партнера та короткострочкових шлюбів.

Емоційно-регулятивний компонент передбачає здатність до рефлексії та саморегуляції поведінки та емоційних станів, а також

усвідомлення юнаками та дівчатами сформованості таких якостей, як емпатія, співчуття, співпереживання, взаєморозуміння, взаємодопомога, підтримка, здатність контролювати гнів, агресію, негативні переживання тощо. Емоційно-регулятивний компонент включає переживання особистістю хвилюючих подій, таких як знайомства з людьми іншої статі, побачення, залицяння, кохання, перші спроби побудови близьких відносин.

Здатність до саморегуляції формується ще у дитячому віці як частина переходу головної ролі батьків до самостійності в самій дитині. Цей процес сприяє здатності до самоорганізації дій, емоційних проявів, планування діяльності та взагалі самостійності. Проблеми у цьому комплексі часто ведуть батьків до консультацій психолога щодо нейрокорекції для втручання у процес формування саморегуляції як самостійного процесу в дитини.

Далі йде період юності, який вважається етапом підготовки до дорослого життя, хоча у різні історичні епохи йому надавали різного соціального статусу. Юність оцінюється як період повного фізичного, статевого дозрівання і досягнення соціальної зрілості, хоча розуміння цього періоду змінювалося з часом і в різних суспільствах, визначаючись різними віковими обмеженнями. Вплив соціальної системи відчувається з віком, індивід у процесі соціалізації освоює, приймає нові і залишає старі соціальні ролі.

Зазначаючи соціальну зумовленість зрілого віку, Є.Г. Сіляєва пише, що періодизація способу життя людини, починаючи з юності, більше не збігається з віковою періодизацією і стає особистою. Психологічний зміст юності пов'язаний з розвитком самосвідомості, вирішенням проблем професійного самовизначення і вступу в доросле життя. У ранній юності формуються пізнавальні та професійні інтереси, потреба в робочій силі, здатність будувати життєві плани, соціальну активність, утверджується незалежність особистості, вибір життєвого шляху. В молодості людина стверджує себе у вибраній справі, шліфує професійну майстерність. Саме в молодості завершується професійна підготовка, а отже, і студентська пора [8].

Протягом періоду навчання у вищому навчальному закладі спостерігається взаємодія з другим етапом юності (або першим етапом зрілості), що включає комплексне формування особистісних рис (зокрема, відзначене в роботах Б.Г. Ананьєвої, А.В. Дмитрієва, С.В. Ковалева, В.Т. Лісовського та ін.). Характеризуючи моральний розвиток особистості на цьому етапі, слід зауважити посилення свідомих мотивів. Також помітне зростання важливих якостей, що вимагаються на старших етапах, таких як цілеспрямованість, рішучість,

наполегливість, самостійність, ініціатива та вміння володіти собою. Збільшується інтерес до моральних проблем (цілей, образу життя, боргу, любові, відданості тощо).

Юність – це період після дитинства та перед дорослістю (вікові рамки умовні – від 15–16 до 21–25 років). Це час, коли особа може пройти шлях від невпевненого, непослідовного підлітка до справжнього дорослішання [4].

Формування студентської сім'ї виникає через активний пошук близької та значущої особи, необхідної для щасливого та повноцінного життя. Природа майбутнього шлюбу значною мірою визначається низкою причин, які призвели до укладення шлюбного союзу. У дослідженнях соціологів, таких як С.І. Голод, З.І. Файнбург, А.Г. Харчева та інших, відзначено, що основним мотивом для шлюбу молодих студентів є любов та близькі до неї духовні, етичні й естетичні цінності. Що стосується мотивів, то спостерігається їх різноманітний набір, зокрема любов, спільні інтереси, збіг смаків, спосіб життя тощо. При цьому кожен експерт скористався своїм набором найбільш важливих мотивів, на його думку.

Емоційний аспект шлюбу є ключовим для молодих пар. Задоволення від сімейних відносин кожного партнера пов'язане з характером та інтенсивністю їхніх почуттів. Жодні матеріальні умови, що виникають під час утворення сім'ї, не впливають на задоволення від шлюбу. Важливий лише характер почуттів молодої пари та їх інтенсивність.

З'являється зв'язок між збереженням почуття любові в шлюбі та використанням вільного часу: справедливий розподіл домашніх обов'язків між подружжям дозволяє збільшити час відпочинку сімейної жінки. Позитивне спілкування також має велике значення для збереження та зміцнення почуттів молодої пари.

Дослідження у сфері соціальної орієнтації молоді показують радикальні зміни в соціально-економічних та соціокультурних орієнтирах, які сталися недавно. Ці зміни відобразилися не лише в структурі цінностей молоді, але й у вмісті шлюбно-сімейних установок. Таким чином, в структурі цінностей молоді протягом багатьох років переважають такі: спілкування, любов, сім'я.

Стабільна та благополучна сім'я може функціонувати лише за умови належної підготовки молодих людей до спільного сімейного життя. Період молодих шлюбів характеризується формуванням звичок жити у злагоді один з одним, розподілом трудових та сімейних обов'язків, вирішенням житлових, фінансових питань та проблем, пов'язаних із веденням загального господарства та побуту. Цей період сімейного життя є найважливішим і найнебезпечнішим з точки зору стабільності сім'ї.

Студенти є однією з найвагоміших груп молоді, від розвитку якої залежить майбутнє суспільства та країни в цілому. Отже, вивчення молодих сімей студентів та оптимального часу для їх створення є вельми важливим, оскільки молодь, зокрема студенти, з фізіологічної та психологічної готовності, вважається найбільш сприятливою для заснування сім'ї та народження потомства. Шлюби, укладені в студентські роки, здебільшого проявляють високий рівень сполучення на основі спільних інтересів, групової ідентичності, певної субкультури та способу життя. Однак слабка соціальна готовність молодих людей до сімейного життя, психологічне перевантаження та підвищені вимоги до партнера часто призводять до конфліктів, які руйнують сім'ї. Для того, щоб молодь могла гармонійно будувати свої взаємини у майбутньому шлюбі, важливо ознайомитися з особливостями спілкування та міжособистісних відносин у сучасній сім'ї. Відкритість сім'ї, її спрямованість на минуле і майбутнє створять реальну основу для переходу до нового суспільства.

Основною групою для нашого дослідження були молоді люди (40 осіб), серед них – 20 юнаків та 20 дівчат віком від 18 до 25 років. На етапі збору емпіричних даних ми обробили анкети та провели інтерв'ю наших досліджуваних для визначення готовності до сімейного життя.

Результати за методикою С.І. Голода «Мотиви вступу в шлюб» показали, що більшість хлопців обирає спільність поглядів і очікування дитини як основний мотив вступу в шлюб (по 20%). Дівчата найчастіше обирають матеріальну забезпеченість (24%). Мотив вступу в шлюб через почуття самотності та жалю у хлопців практично не зустрічається.

Серед найважливіших мотивів вступу в шлюб у молодих людей визначаються любов, спільні інтереси та погляди з майбутнім партнером, а також матеріальна забезпеченість, яка виявляється більш важливою для дівчат, ніж для юнаків.

На завершальному етапі опитування ми використали проєктивну методику незавершених речень Н.Л. Москвічевої. Учасникам пропонувалося вільно розширити фразу «Сім'я для мене – це...» та вказати асоціативні образи, які виникають у процесі цього завдання. У результаті виділено чотири основних типи уявлень про сім'ю серед студентів: «близьке коло спілкування, теплота, затишок», яке включає істинні міжособистісні відносини та спілкування, любов, взаєморозуміння, прийняття, емоційну підтримку (асоціативні образи: «домашнє тепло», «м'які крісла навколо каміну») – 41%;

стабільність, що вказує на справжній єдиний організм, цілісний процес життєдіяльності, співпрацю та допомогу один одному, – 20%; притулок (сховище), укриття і захист від труднощів зовнішнього середовища («острівець в океані», «фортеця») – 25%; взаємну відповідальність (чистий аркуш паперу, де фіксуються всі позитивні та негативні події) – 14%.

Отримані результати підтверджують те, що для більшості молоді сім'я розглядається як єдність поглядів, можливість відкритого спілкування та відчуття захищеності. Це вказує на високий рівень емоційно-регулятивного компонента у студентів. Важливо зазначити, що лише 14% опитаних асоціюють сім'ю з відповідальністю та обов'язками. Такі результати можуть бути зумовлені віком досліджуваних і переходом від захищеності у родині, де вони виростили, до створення власної.

При цьому важливо відзначити, що в практиці не враховувалися аспекти сімейних стосунків, пов'язані з бажанням до саморозвитку, самовдосконалення, задоволення індивідуальних потреб у батьківстві, материнстві, самореалізації в дітях. Отримана картина відображає специфіку уявлень про сім'ю молодих людей, які ще не мають досвіду подружнього життя, але саме на ці уявлення вони будуть орієнтуватися під час створення власної сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глазунов С.В. Сучасні чинники вибору шлюбної пари і деякі питання стабілізації подружніх стосунків. *Вісник Дніпропетровського державного університету. Серія «Соціологія. Філософія. Політологія»*. 1999. Випуск 5. С. 123–128.
2. Денисенко А.О. Психологічна готовність старших підлітків та юнацтва до подружніх взаємовідносин : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Педагогічна та вікова психологія. Одеса, 2003. 17 с.
3. Дьоміна Г.А. Становлення особистісної зрілості молоді до подружнього життя як психологічна проблема у вітчизняній і зарубіжній психології. *Innovative processes in education : Collective monograph*. 2017. Р. 40–48.
4. Дьоміна Г.А. Психолого-педагогічний розвиток особистості майбутнього сім'янина: методичні рекомендації для роботи практичних психологів. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 70 с.
5. Захарченко В.Г. Готовність молоді до сімейного життя (соціально-психологічний аспект). *Психологія*. 2004. Випуск 24. С. 41–48.
6. Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2000. 687 с.
7. Левицька Т.Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2009. 20 с.